

ПОЕТИКАТА НА ЧЕХОВ И РАННИТЕ РАЗКАЗИ НА ЕМИЛИЯН СТАНЕВ

ЕМИЛИЯ АЛЕКСИЕВА

Чеховото творчество е явление не само в руската, но и в световната литература. През целия си живот писателят утвърждава красотата в човешките отношения, справедливостта и честността. Развенчаването устоите на буржоазния строй в разказите на Чехов е в най-тесна връзка с утвърждаващия му патос, с вярата у обикновените трудови хора. Сизумителното си художествено майсторство руският класик превръща късия хумористичен разказ в шедьовър на белетристиката. Голямото тематично разнообразие на цялото му творчество, задълбоченият психологизъм, съчетан с лаконизъм и обективност в авторовото присъствие, създават Чеховата неповторимост. Трагично, комично и драматично се обединяват в разказите на големия писател, за да се изгради по този начин типичната Чехова атмосфера.

Онова, с което Чехов остава трайно в съзнанието на своите съвременници като творец и човек, е неговата стройна, последователна естетическа програма, абсолютното покритие на жизнена и творческа позиция. Любовта към хората, борбата с лицемерието и еснафството в името на доброто и красотата, защитата на обикновения човек, са онези черти от нравствената програма на писателя, които намират отражение и в неговите разкази. Не е възможно да се четат произведенията на Чехов, без да ни завладее любовта му към хората и омразата към всичко, което унижава тяхното достойнство.

С тези свои качества творчеството на руския класик въздейства върху много писатели. Чеховите произведения бързо намират радушен прием и в нашата страна. Една от причините за този факт трябва да се търси в сходните условия на живот у нас и в Русия. В този смисъл проблемите, които разработва Антон Павлович в своите разкази, са много актуални в България. Вазов, Алеко Константинов, Елин Пелин и други големи писатели подчертават, че са се учили от майсторството на руския класик. В същност едва ли има творец, пишещ разкази, който да не се намира под въздействието на Чехов, защото неговите произведения са еталон.

Ранният Емилиян Станев също не прави изключение в това отношение. Но когато говорим за литературни взаимоотношения, нужно е преди всичко да се открият типологическите закономерности в развитието и в проблематиката. Най-съществено е не прякото заимствуване, а близостта в миросгледа на двамата писатели, в тяхната естетика и в подхода им към проблемите на действителността.

Неслучайно в статията си ние употребяваме термина *въздействие*, а не *влияние*, тъй като считаме, че влиянието предполага не само типологична близост на произведенията, а и контактност, каквато не съществува между Емилиян Станев и Чехов. Въздействието на руския класик върху нашия писател често трудно

се долавя, понякога то се усеца в общия тон, в настроението, което идва от произведението. Именно поради тази причина нашата задача е да установим как Емилиян Станев творчески развива традицията, какво ново внася в жанра на късия разказ в сравнение с Чехов.

В книгата си „Неутолимият“ Ст. Каролев пише: „Всеки културен човек обшува — доколкото е способен — на това и по свой начин — с не един или двама велики художници на словото. Писателят — толкова повече. При това най-плотворни са обикновено онези общувания, които са започнали през младежките години и не с осъзната цел за школуване в тесния, професионалния смисъл на думата, а от спонтанно търсене на себе си като индивид и личност, от потребност да се удовлетвори вътрешни пориви. Към такива художници човек се връща многократно през живота си. Ако е „пищец“, те ще му оказват такова творческо въздействие, което неусетно, незабележимо ще прелива в органично-самобитното.“¹

Отношението на Емилиян Станев към Чехов се формира в най-ранния период от неговото творчество. Българският писател споделя, че руският класик е бил негов пръв учител по реализъм. От произведенията му той е разбрал, че без жизнен опит е невъзможно да се напише дори най-късият разказ, да не говорим за „гениален роман“, какъвто младият Емилиян Станев безуспешно се е опитвал да създаде. Показателни в това отношение са признанията на големия наш разказвач: „След горещата лава на Достоевски увлякох се по Чехов. Неговите „дребни герои“ с чеховски хумор стояха близо до хората в това градче, прозата му вдъхваше бодрост, в нея имаше чистота, каквато има и у Лев Толстой, тя дойде като бистра вода да „измие „нечистотиите“ на Достоевски, да разпръсне съмненията и прогони мъчителните въпроси, останали в моя ум и душа. Така Чехов ме приближи към действителността, към средата, в която живеех.“²

Емилиян Станев открива за себе си новаторската същност на Чеховото творчество и дълги години работи над своите разкази, имайки пред себе си примера на руския класик. В анкетата на Иван Сарандев писателят признава, че от руската литература предпочита „Толстой и Чехов — ясни, бистри“³.

В по-късния период от творчеството си българският белетрист прави „преоценка“ на своето отношение към Чехов. В един разговор със Стоян Каролев и Иван Сарандев Емилиян Станев твърди, че руската литература може и без творчеството на Чехов, че не вижда връзката на големия разказвач с изкуството на XX в.

Надежда Станева пише в книгата си за своя съпруг: „... Отрича и утвърждава световни автори, но аз знам, че това са взривове, душевни бунтове, освобождаващи го от набраната енергия, от странното напрежение на мисълта. Противоречи си сам, спори със себе си. ...“⁴ В такива моменти е възможно Чехов да отиде „в задния двор на литературата“, Гогол да се изкачи на „най-високото място“, защото „без него руската литература не може“, а Достоевски да се превърне в „мъчител на душата“.

Ясно е, че Емилиян Станев е от хората, които издигат и развенчават своите кумири, подлага на преоценка своите симпатии и антипатии. По този повод съпругата на писателя споделя следното за отношението му към Чехов: „Питате ме дали наистина не цени особено високо Чехов. Не му вярвам. Възхищавал се е, когато го е чел, с възмущение разглежда всичко в къщата му в Москва, макар че винаги е поставял Мопасан по-горе.“⁵ В същност в различни моменти от живота си човек изпада в най-разнообразни настроения, често полюсни, и именно по този

¹ Стоян Каролев. Неутолимият (Книга за Емилиян Станев). С., 1982, с. 266.

² Емилиян Станев. Недовършени спомени. — Пламък, 1980, кн. 1, с. 22.

³ Иван Сарандев. Емилиян Станев. Литературна анкета. С., 1977, с. 38.

⁴ Надежда Станева. Дневник с продължение. С., 1979, с. 247.

⁵ Иван Сарандев. Цит. анкета, с. 161.

начин можем да обясним засилването или отслабването на Чеховото въздействие върху ранните разкази на Емилиян Станев.

Трудно е, а и рисковано е да се правят съпоставки между творчеството на двама писатели, особено когато те са разделени от времето, принадлежат към различни националности и притежават ярко изразена творческа индивидуалност. Задачата на нашата статия е да се изясни въздействието, което Чехов е оказал с поетиката си върху ранните разкази на Емилиян Станев, влизащи в сборниците „Примамливи блясъци“, „Сами“ и „Делници и празници“. От изказванията на Емилиян Станев става ясно, че руският класик го е привличал с хуманизма си, с чувството си за красота. Българският белетрист пише, че е невъзможно „човек, който намира красивото там, където никога не може да се намери; който намира значителното там, където никога не може да се намери“ да бъде автор от голяма величина. „Писателят е длъжен да каже нещо значително или нещо красиво, за да може читателят да го чете.“⁶

Емилиян Станев търси също като Чехов значимите, актуални проблеми зад дребните, незначителни на пръв поглед сюжети от действителността. Той се стреми да достигне до сърцата на своите читатели, да ги развълнува. Нашият голям писател е възкастен творец и човек, което се отразява върху жизнените му позиции, върху естетиката на неговите разкази. Надежда Станева споделя, че в оценката си за хората и за произведенията на изкуството той се ръководи от здравото чувство, което общуването с природата му е създавало. Тя отбелязва, че Емилиян Станев не понася кариеристите, хората на компромиса, подлещите и открито афишира това, а оценките си изказва рязко и категорично, което също го сближава с руския класик.

Като имаме пред вид, че българският писател в много неща се е учил от Чехов, може да се каже, че неговата стройна естетическо-нравствена програма е въздействувала и върху самия творчески подход на Емилиян Станев към действителността, върху темите на ранните му разкази.

Известно е, че Чехов си е правел записки върху всичко, което му се е струвало интересно в действителността. В неговите разкази герои са обикновени хора със свои скърби и радости, с обикновени съдби, типични представители на времето си. В случая въпросът за наличието на прототипове не е най-съществен. Важното е, че писателят умее да открива у хората, които среща, черти, имащи обобщаващо значение. Удивителна е способността на Чехов да свързва художествените образи с проблемите, които се поставят чрез тях, в най-тясно единство.

От признанията на Емилиян Станев става ясно, че руският писател му е помогнал много в подхода към живота със своите разкази. Не чрез „гениални идеи“ се достига до реализъм в литературата. Точно това е разбрал начинаещият творец от своя велик учител. Чехов е насочил вниманието му към обикновените случаи от ежедневието, към герои, които е срещал и наблюдавал. В този смисъл много интересно е признанието на Емилиян Станев за работата му над разказа „Срещу Великден“. Той споделя: „Дълго време четох Чехова и се опитах и аз да напиша нещо такова — разказ за съвсем обикновен човек — от тия, които виждах всеки ден в нашия град. . . Естествено, аз не можех да взема бакърджията за герой, нито пък случката, такава, каквато тя бе. Ако бях просто преразказал случката, всички в града сякаш да кажат: „Знаем я тая работа, защо ни я разказваш. Най-сетне това е факт.“ Но в тоя факт има много и много неща. Например задълженията на еснафа към банката, неговите отношения към обществото — чест, гордост, мъка, желание да бъде състрадан, да го пожелаят и пр. и пр. Тоя факт е едно явление в живота, продукт на обществени отношения, на даден характер.“⁷

⁶ Иван Сарандев. Цит. анкета, с. 137.

⁷ Емилиян Станев. — В: Български писатели за себе си и за своето творчество. С., 1970.

Приемствеността в разказите на Емилиян Станев личи особено ясно в тематиката на неговите ранни произведения. Темата за снафството, за пошlostта и тяхното отражение върху психиката на героите е централна в разказите на руския класик и на Емилиян Станев. Човешкото равнодушие към чуждото страдание, социалната несправедливост, любовта, семейните отношения, съставляват друга тематична плоскост, от която израстват разказите на двамата писатели.

Ранните произведения на Емилиян Станев от света на природата нямат тематично съответствие в творчеството на Чехов. Трябва да имаме пред вид, че тези разкази са новаторският дял на големия ни писател в българската литература. Това обаче не означава, че в тях въздействието на руския класик изчезва съвършено. Волността, красотата, естествеността, са жизнено кредо за Чехов, а именно те са основното в тези разкази на Емилиян Станев.

Сюжетите на разказите както при Чехов, така и при Емилиян Станев не носят белега на изключителността. Потокът на ежедневието, проблемите на обикновения живот са в центъра на техните произведения. Въздействието на руския класик се чувства особено силно в разказ като „Празници“. Не може да се каже, че сюжетът е свързан с някаква случка. Това произведение великолепно доказва, че Емилиян Станев е в състояние по примера на Чехов да прави „разказ от нищо“.

Героите от „Празници“* скучаят. Атмосферата в дома им е тягостна. Те почти не си говорят, защото няма какво да споделят. Раздразнението, досадата присъствуват в техните отношения. Уличните светлини, блестящите лимузини с богаташи в тях засилват болката от нещо непостигнато, безкрайно далечно. Гаржеви не могат да имат празници, защото семейният бюджет не позволява това. Всеки похарчен лев се записва: „20 лева кино, 4 лева фъстъци“. Тази фраза е равносметката от „празничната“ разходка. Празникът е убит, не съществува, защото не носи радост. Ежедневието с неговата монотонност и еднообразие е по-добро, тъй като в равния му ход има нещо привычно. Човек знае какво да очаква, а празникът е несбъдната надежда. Животът на обикновените хора, които в своята скука разбират, че са нужни един на друг, е в основата на този разказ. Зад обикновеността на сюжета се крие дълбоката и хуманна мисъл на твореца, болката му от това, че хората не живеят, а съществуват, че са безразлични към всичко, което пряко не ги засяга. Социалната насоченост на това произведение е пределно ясна.

Марев от „Мечта“ се надява да се отърве от скуката чрез кражба. Той обаче е неспособен за каквото и да било решително действие. Леността се е просмукала във всичките му клетки. В мечтата за друг, интересен живот има нещо трогателно, но неосъществимо, защото героят няма воля дори за една авантюра. „Всичко премина“ — казва си той. Това означава, че всичко ще бъде по старому, промени няма да има, а животът ще тече все така скучен и еднообразен.

Ана от „Чужденец“ мечтае за друг свят, приказен и нов и тази мечта е свързана с душевен смут. Тя изпада в някакъв унес. Разноцветните етикети по куфарите на квартиранта ѝ напомнят за романтиката на младостта. Страхът на героинята за семейството, за удобствата е онази сила, която я кара да се опомни. По същия начин персонажите се разкриват и в други разкази.

Героинята в разказа „Летовници“ скучае на село. Тя очаква много от летуването, нуждае се от специални грижи и внимание. Добротата и сърдечността на хората я дразнят. Парица не забелязва красотата на природата. Ловната страст на мъжа ѝ я въбесява. Тя отива да го търси и го намира да стреля по яребиците. Неговото безразличие я наскърбява. Както пише авторът: „Струваше ѝ се, че нейният досегашен живот с Алекси беше само една хубава, но невъзможна мечта,

* Всички цитати ще се дават по „Примамливи блясъци“, 1938; „Сама“, 1940; „Делници и празници“, 1945.

която бе разрушена, и че сега започваше друг, пълен с разочарования, ала действителен живот.“

Останалите разкази на Емилиян Станев от провинциалния живот са с подобни сюжети. Тончо Жечев пише по този повод: „В тези делници, в това пълно прозаизиране на живота Емилиян Станев вижда нещо вечно, една трагедия на ежедневие-то, сива, мрачна и скучна. Това са нашенски „скучни истории“, но по-безотрадни, без чеховската лирична струя, без умиращата поезия на стария живот. Разказите, за които сега става дума, са сякаш по зададена тема.“⁸

Действително, що се отнася до сюжетното и тематичното разнообразие, не може да се каже, че Емилиян Станев притежава, ако мога така да се изразя, „Чеховата стихия“ и оригиналност, но може би причината трябва да се търси в действителността, по-точно в нейната затвореност и консервативност.

Много по-голяма близост можем да открием между двамата творци при изграждането на художествените образи. В разказите на Чехов обстановката и вещите са много съществено средство за характеризирание на персонажите. Често най-незначителните детайли придобиват голямо значение за проникване в душевността на героите, които винаги са във властта на предметите, макар че не всички съзнават това. Тази особеност намираме и в разказите на Емилиян Станев. Неслучайно писателят отделя толкова голямо внимание на вещите в дома на чиновника Ганев. Те са част от самия него. Грижливо обвитото и вързано с канапче сирене, подредените като в аптека съдове, скандалът, направен от героя заради столовете, които трябва да се дадат на квартиранта: всичко говори достатъчно красноречиво за еснафството му. От руския класик Емилиян Станев се учи да *натоварва психологически обстановката*, в която живеят героите. Понякога и най-дребната вещ може да даде тласък на техните преживявания. Така е в разказа „Минало“. Елена се връща в старата си къща, където всеки предмет е свързан със спомените за нейното минало, за бедността и светлото, което е отлетяло и не може да се върне. Голата, издраскана от употреба маса я поразява, а дрехите в килера ѝ се струват жалки и селски, всичко е различно от новия и модерен дом. Особеното е това, че докато при Чехов персонажите често не забелязват вещите, които ги заобикалят, Емилиян Станевите герои много осезаемо чувствуват властта на предметите и реагират на всяка промяна. Неслучайно вещите оживяват, защото са предадени чрез възприятието на героите. Да вземем за пример разказа „Чужденец“. Обстановката в дома на чиновника Ганев носи отпечатъка на нещо неизменно, непроменимо. Емилиян Станев пише: „Сложната маса, тъй привлекателно проста със снежнобялата си покривка и с лъскавите чисти прибори; наредените по стените кутии от евтин фаянс, хубави като в аптечка; миндерчето до стената, на което обичаше да си почива след обяд и да чете вестника си — цялата интимност на този кът, в който усещаше характерната миризма на семейството, накарала сърцето му да се свие. . .“ Еснафската атмосфера, вещите, определят навиците на героите. Ганев винаги преди да седне да обядва, навлича износени дрехи, за да не изцапа костюма си. Военните действия, онова, което става по света, малко интересува семейството. Той с часове разглежда марките си, а тя се радва, когато си ушие нова рокля или си купи шапка. Машинките, с които обзавежда домакинството, и фотоапаратите са други увлечения на героя. Предметите определят настроението на персонажите и дават тласък на преживяванията им. Вещите на квартиранта носят със себе си аромата на далечни страни, на нещо неизвестно и тревожно. Ана неволно се замисля за живота, който води. „Нещо я влечеше да гледа портрета на този мъж, от който се излъчваше живот и сила; неговите снимки, голите негри, между които беше се фотографирал някъде в Африка, снимката, в която се виждаше легнал под някаква грамадна машина,

⁸ Тончо Жечев. Съвременни образи и идеи. С., 1964, с. 167.

облечен в работнически комбинезон, неговите куфари, непознатата жена от портрета. . . Тя усещаше, че всички тия неща не са сложени тук за дълго време, че вещите носят белезите на много пътувания и са наситени с неспокойния дух на техния стопанин. . . "От друга страна, промененият начин на живот е в състояние да внесе корекция във възприятията на героите. Онова, което е изглеждало криво, нужно и скъпо, вече не е такова. Нещо безвъзвратно си е отишло завинаги. („Минало“)

Бихме могли да приведем още примери, но това едва ли е необходимо, защото е повече от ясно, че този подход на Емилиян Станев към предметния свят за характеризирани на персонажите се определя от тематиката на произведенията му.

Както казва Емилиян Станев, той се учи от руския класик с две-три черти да изгражда характери. Това важи с пълна сила за неговите портрети. Краткостта е онова, което Чехов постига и при изграждане на образите. И двамата писатели избягват дългите и подробни външни описания. Причината за това трябва да се търси в повишения интерес на творците към психиката на героите. В този смисъл портретите се подчиняват на особеностите на характера. Понякога и Чехов, и Емилиян Станев се спират на отделни детайли, на очите или само на дрехите на героите. Например в „Чужденец“ нашият писател описва очите на Ана, в които се чете „досада и тиха тъга“, в „Минало“ вниманието му се съсредоточава само върху дрехите и куфарите на персонажите. Ето и един портрет от разказа „Годеж“: „Беше пълен, с благодушно лице, грапаво от пъпките, които го нападаха още като гимназист. Облата му глава с рядка коса, която растеше бавно и постоянно падаше, оплешивяваше. Но челото му бе високо и внушително и не отиваше никак на мекия, детински кротък, дори мид поглед на неговите кафяви очи. Пък и в цялата му пълна фигура личеше непохватност и несигурност, сякаш силата на неговото тяло беше спъната и окована.“ Нерешителността и липсата на собствена позиция са определящи поведението на Босилков, а противоречивостта в характера на героя много ясно се проявява и във външността му.

Нашият писател е в състояние по примера на Чехов да съсредоточи своето внимание върху портрета на даден персонаж, за да го превърне в *психологически център* на целия разказ. В „След три години“ героят съзерцава лицето на любимата жена и сърцето му се изпълва с обич и мъка. Десев пътува често с надеждата да срещне своята Люба, която се е омъжила за друг. Споменът за нея е жив, но срещата в купето на влака само разрушава една илюзия. „Под нейното ниско и право чело се спущаше правилен гръцки нос. Малко голямата ѝ уста, с добре прилепнали и тънки устни, издаваше пресметливост и хладна въздържаност. Брадичката ѝ, нежна като пух, поразяваше със заоблеността си. И в нея личеше нещо хитро и студено, сякаш тя беше направена не от кръв и плът, но от някаква бяла и скъпа кост.“ Описанието на тази жена е кратко, но много детайлно и по чеховски силно. Всеки шрих е точно на своето място с определена натовареност. Не ни напуска усещането, че героят съзерцава не жив човек, а мраморна статуя. За него Люба е всичко, но читателят инстинктивно се дистанцира от нея. Във външността ѝ има нещо хищно. В края на разказа тя отминава край развълнувания Десев и равнодушно го поглежда като чужд човек. Една илюзия е свършила, за да отстъпи място на реалността. Люба е успяла пресметливо да нареди живота си, а любовта на Десев не е оставила у нея никаква следа, дори спомен.

Въздействието на руския класик върху Емилиян Станев се чувствава и при формиране на психологическото му майсторство. Преживяванията на героите от ранните му разкази са доста сходни и онова, което ги обединява, е бързата смяна на настроенията. Тончо Жечев отбелязва: „Подобни ситуации младият Чехов използваше за водеви. По-късно елегично намекваше, че това не може да бъде истинският живот, че той ще се промени, ще минат някакви си двеста-триста го-

дини и, ще видите, ще се промени. Емилиян Станев сякаш никога не е бил млад. Той гледа на това с отвращение, но без надежда. Тук няма младежко презрение и буйства, нито леки рецепти. Той е потиснат от това си познание за живота и за тези хора скучни и слаби не търси друг ефект освен смазващата тежест и неразрешимост на въпросите в границите на този свят.⁹

В разказите на Чехов неустойчивостта в поведението на персонажите често е източник на комизъм. Писателят не само осмива хамелеонщината на героите си, но ги и иронизира. „Толстый и тонкий“, „Депутат или повесть о том как у Дездемонова 25 рублей пропали“, „Хамелеон“, „Рассказ, которому трудно подобрать название“ например великолепно илюстрират бързата смяна на позициите, приспособяемостта към ситуацията. Във веселия смях се крие критиката на Чехов, насочена срещу чинопоклонничеството и унижаването на хората. В разказите на руския класик обаче има и герои, които правят равностметка на своя живот, разбирайки, че той трябва да стане по-добър, а техните колебания и търсения се превръщат в мънички драми.

Персонажите на Емилиян Станев също преценяват изминатия от тях път. Макар и смътно, те разбират, че затьват в блатото на еснафството, но това просветление трае само миг, за да угасне с примирението. В този смисъл психологизмът на нашия писател има много допирни точки с майсторството на Чехов, но и съществено се различава от него. Липсва веселият смях, няма я светлината, която струи от разказите на великия руски писател. Но не бива да забравяме, че създадените от Станев герои са израсли на наша почва, че условията са изградили такъв тип хора, над които писателят не може да се смее. Жалки, дребни души, които не са способни дори за една авантюра, в решенията им липсва всякаква перспективност. Стоян Каролев обяснява тази разлика между двамата творци с различните им натури. Той добавя: „Хуморът никога не е привличал особено Емилиян Станев, нито пък е бил между характерните черти на светоусещането и световъзприемането му, на таланта.“¹⁰

Така можем да си обясним липсата на типично чеховското преливане на комично и трагично у нашия писател.

Нека съпоставим разказите „Учитель словесности“ на Чехов и „Годеж“ на Емилиян Станев. Никитин се жени по любов за своята Маня. Нищо друго освен девойката не го интересува, макар че той знае за доста голямата ѝ зестра. Би трябвало животът на младите да върви добре и на пръв поглед всичко е в ред, но постепенно героят започва да се вглежда по-внимателно в средата, която го обкръжава. В началото Никинин е заслепен от любовта си, но идва момент, в който той разбира, че е попаднал в средата на еснафи. Храната се пести, шкафове се заключват, да не би случайно някой от слугите да вземе нещо. Съвсем естествено идва решението на героя: „Бежать отсюда, бежать сегодня же, иначе я сойду с ума!“ Чехов не разкрива по-нататъшната съдба на учителя, но ние вярваме, че думите му не са само празна фраза. Може би той ще намери нов път в своя живот. Основание за такъв извод ни дават чертите в характера на героя — честност, искреност, принципност.

Адвокатът Босилков от „Годеж“ не обича Лисавета. Единственият съществен аргумент за него са парите на баща ѝ. Той мисли за клиентелата, която би могъл да си създаде с богатството на своята годеница. Още в самото начало Босилков застава правствено по-ниско от Никитин. Героят на Емилиян Станев се преражда след съня, който му напомня за детството, за чистотата, която загинала си е отишла, сякаш за момент той съзнава, че ще затыне в еснафството, че не бива да прави тази стъпка. С това той се доближава до Никитин. Но докато решението

⁹ Тончо Жечев. Цит. съч., с. 168—169.

¹⁰ Стоян Каролев. Цит. съч., с. 269.

на учителя крие положителна перспектива, то при Босилков тя не съществува. Жаждата за пари се оказва по-силна от разума и героят капитулира пред еснафството. Персонажите на Чехов са не само по-активни, но и житейски по-устойчиви. Решенията, които те взимат, съдържат потенциалната възможност за реализация, макар че в повечето разкази на Чехов тази реализация не е показана пряко. В случая обаче не трябва да се забравя, че произведенията на руския класик притежават особен подтекст, за който трябва да се държи сметка.

Същите изводи бихме могли да направим, ако съпоставим разказите „Случай из практики“ и „От скука“. Лиза Ляликова се разболява от мъка и самота. Богатството, което притежава, не ѝ е нужно, защото то не може да даде нито радост, нито истинско приятелство. Доктор Корольов съзнава, че тя трябва да потърси нов, по-светъл път в живота си. Ето част от техния разговор:

„ — Что же будут делать дети и внуки — спросила Лиза.

— Не знаю. . . Должно быть побросают все и уйдут.

— Куда уйдут?

— Куда. . . Да куда угодно — сказал Корольев и засмеялся. — Мало ли куда можно уйти хорошему, умному человеку.“

Перспективата не е ясна и за самите герои. Те само разбират, че нещо трябва да се промени в живота им, да се преодолее застой. По-съществено е, че у тях съществува решимост.

Касиерът Марев, персонаж в разказа на Емилиян Станев, също скучае. Сивотата и еднообразието на живота го измъчват. Изведнъж у него се появява желанието да промени нещо, да поживее интересно. Така се ражда мечтата за Париж, за далечни непознати градове, които предлагат неограничени възможности. Марев замисля обир на касата, за да се снабди с необходимите средства, но когато всичко е готово, той изпада в странно състояние. Спи лошо, не се храни, става безпричинно раздразнителен. Психическите смущения в известен смисъл обличават героите на Чехов и Емилиян Станев, които страдат от еднообразието и житейската скука. Разликата между тях е в изхода, който намират от положението си. Докато девойката сякаш се пробужда за нов живот, Марев решава, че това, което е намислил, няма смисъл и капитулира. Героят демонстрира абсолютната си безпомощност, неумението, а и нежеланието да реализира дори една авантюра. Нашият белетрист се учи от психологическото майсторство на руския писател и макар че в техните разкази могат да се открият сходни ситуации, това съвсем не означава, че те са заимствувани от Чехов. Емилиян Станев разработва проблеми, които засяга в творчеството си и руският класик, но образите и атмосферата в разказите му са типично български.

Темата за любовта предлага големи възможности за проникване в душевността на героите. За съжаление този проблем не е разработен в ранните разкази на Емилиян Станев в пълнотата, с която го срещаме в по-късните му повести и романи. Интересен с оглед на Чеховото въздействие е разказът „След три години“. Онова, което го доближава до разкази като „О любви“ и „Дама с собачкой“, е силата на това вечно и прекрасно човешко чувство, способно да осмисли живота на човека. Понякога то измества всички останали преживявания. Героят на Емилиян Станев живее със спомена за жената, която безумно е обичал, чийто образ изпълва със смисъл целия му скучен и еднообразен делник. Когато я среща случайно във влака, той си мисли: „Някога тая жена беше негова. Той беше целувал тия слепени, мълчаливи устни, беше милвал косите ѝ, беше усещал погледа ѝ да пронизва душата му. За нея редеше живота си. . . Чак сега разбираше колко я обича, какво беше тя в живота му.“ В разказа опиянението от срещата с любимата жена не трае дълго. Героят разбира, че Люба се е променила, че за нея миналата обич вече не означава нищо. Тя отминава безразлично край Десев като чужда. Тягата, която се чувства от целия разказ, много напомня за Че-

хов. Емилиян Станев не обяснява подробно причините, поради които героите са се разделили. Той споменава само, че Люба се е омъжила за друг. Това означава, че в нещo героите са се разминали, че някакъв предразсъдък или амбиция са им попречили да бъдат щастливи. Неволно си спомняме за Алъхин от разказа на Чехов „О любви“: „Я понял, что когда любишь, то в своих рассуждениях об этой любви нужно исходить от высшего, от более важного, чем счастье или несчастье, грех или добродетель в их ходячем смысле, или не нужно рассуждать вовсе.“ Когато решителността и всеотдайността липсват, когато житейската пресметливост се окаже по-силна, любовта изчезва. Онова, което обединява този ранен разказ на нашия голям белетрист и „Дама с собачкой“ на Чехов, е прозрението, че една обич може да осмисли целия живот на човека, да даде смисъл на съществуването му. Мислите на Десев са много сходни с тези на Гуров: „... Он понял, ... что это маленькая женщина, ничем не замечательная, с вульгарною лорнеткой в руках наполняла теперь всю его жизнь...“.

Прави впечатление, че психологизмът на Емилиян Станев не притежава богатата нюансираност на Чеховия психологизъм. Нашият писател се стреми като руския класик да не прибегва до открит коментар, когато става въпрос за душевността на героите, но все пак той е някак по-директен, по-открит.

Проблемът за проституцията като бич на буржоазното общество, като социално зло, се разработва и от двамата писатели. За нас е интересно как се решава този въпрос на психологическа основа и как той се свързва с хуманизма на творците. За целта ще съпоставим „Припадок“ и „В града“. В центъра и на двете произведения са преживяванията на героите. Чехов обръща особено внимание на обстановката в публичния дом. Тя е предадена през възприятието на студента Василиев: „Ему казалось, что эту залу, рояль, зеркало в дешевой золотой раме аксельбант, платье с синими полосами и тупые, равнодушные лица он видел уже где-то и не один раз. Все было обыкновенно, прозаично и неинтересно. Одно только слегка раздражало его любопытство — это страшная, словно нарочно придуманная безвкусица, какая видна была в карнизах, в нелепых картинах, в платьях, в аксельбанте.“

Вещите в цитирания откъс са погълнали в себе си пошлостта, равнодушието на хората в този дом. Без тези предмети въздействието върху студента не би било така силно. Пошлостта е стил, а опитите да се заличи падението на човека с панаирджийски блясък са жестоки. С пълна сила в разказа звучи болката на писателя за потъпканото достойнство, за ограбения живот. Нервната криза, в която изпада Василиев, е израз на неговата повишена чувствителност, на невъзможността със сърцето и разума си да възприеме злото в света. Въпреки тъгата, която ни завладява, финалният пейзаж с белия сняг внася някакво разведряване, става символ на чистотата, в която трябва да се вярва.

Емилиян Станев подхожда към разрешаването на проблема от малко по друг аспект. Докато Чехов се насочва към преживяванията на един страничен наблюдател, нашият писател отразява пряко чувствата на проститутката Вяра. Мъката ѝ, сълзите на разкаяние, желанието да върне поне за миг чистото минало, трогват читателите. И в двата разказа причината за този бич на буржоазното общество е ясна. Мизерията, липсата на перспектива тласкат жените по хлъзгавия път на порока. Бихме казали, че като въздействие разказът на българския писател е по-силен, защото в центъра му е образът на една жертва на жестоките капиталистически закони. Учейки се от Чехов, Емилиян Станев все повече усъвършенствува своето майсторство в посока към задълбочаване на психологизма. Хуманизмът на двамата автори е явен, макар че те никъде не произнасят открито своите пръсиди.

Общи черти в поетиката могат да се открият и в разказите, посветени на децата. Произведения като „Ванька“, „Спать хочется“, „Устрицы“, „Примамливи

блясъци“ са събрали в себе си цялата човечност и болка на писателите. Децата са най-безпомощни и невинни и не трябва да страдат, но обществото е много жестоко и в него място за хуманизъм няма. Докато Ванка въпреки страданията си се надява на своя дядо, Варя от „Спать хочется“ и Йоско — герой на Емилиян Станев, са съвсем сами в света. Те имат нещо много общо в съдбата си. И двамата проявяват странна за детската им възраст жестокост. Изтощена до смърт от умора, Варя извършва престъпление. Йоско бие кончето, с което превозва въглища. Позицията на писателите е категорична. Антихуманността на обществото унищожава детското у децата. Преживяванията на малките герои са предадени изключително силно. Варя наивно смята, че щом детето, което не ѝ дава да спи, е мъртво, тя е свободна. В размътеното ѝ съзнание нито за миг не минава мисълта, че е извършила престъпление. Йоско търси някакъв отдушник за мъката си, за своята самотност и бедност. Отвсякъде гонят момченцето и то проявява жестокост към живо същество, което е по-слабо от него. Но когато в края на разказа той се прибира да спи при своя безсловесен другар, вълнението и съчувствието ни стават много силни. Неволно правим съпоставка със съдбата на стария Йона от „Тоска“ на Чехов. И там кончето се оказва единственото същество, което стопля с присъствието си нещастника, останал неразбран от хората в страшната си мъка. Тончо Жечев отбелязва: „В ранните разкази на Емилиян Станев. . . , в неговите провинциални истории човекът е най-несполучливото творение на бога, противно на естеството на природата, на тяхната хармония и целесъобразност.“¹¹

Действително в този психологически план писателите не извисяват хората, които често са безмилостни и равнодушни към чуждата скръб. В същност децата, които може би ние не оправдаваме с разума си, оправдаваме със сърцето си.

В разказите на Емилиян Станев и Чехов задълбоченият психологизъм е най-тясно свързан със социалното звучене, с хуманизма и с проблема за човешката самота в обществото, където хората са чужди един на друг.

Ролята на Чехов в усъвършенстване психологическото майсторство на българския писател може да се търси по линията на задълбочаване на конкретността и в по-плътното навлизане в преживяванията на персонажите. Въпреки въздействието на големия руски класик Емилиян Станев съхранява напълно творческата си самобитност. Той не използва в разказите си детайлите така често, както прави това Чехов, нито пък откривае онази вместимост на повествованието, така типична за него. Разказите на руския класик въпреки краткостта си съдържат жизнен материал, който би стигнал на други писатели за цели повести или романи. Липсата на подобна вътрешна вместимост при Емилиян Станев не трябва да се тълкува като недостатък. Не бива да забравяме, че с ранното си творчество българският белетрист следва създадената национална традиция в областта на късия разказ, като я обогатява. По този повод Михаил Василев пише: „От една страна, той имаше опита на Йовков, който възпроизвеждаше действителността по посока на нравствено-утопичния идеал, а, от друга — опита както на Райчев, така и на Константин Константинов, които внесоха в литературата ни тънкия анализ на опосредствуваните чрез човешката психика определени политически, социални, нравствени позиции.“¹²

Засилвайки интелектуалното начало в разказите си и преодолявайки битовизма чрез насочване към света на природата, Емилиян Станев внася новаторския си дял в българската литература. В този смисъл въздействието на Чехов трябва да се разбира като *начален тласък* към реализма, към проблемите на действителността, към композиционното и психологическото майсторство на българския белетрист. Следвайки големия руски писател, Емилиян Станев изгражда свой собствен творчески облик.

¹¹ Тончо Жечев. Статии. С., 1978, с. 107.

¹² Михаил Василев. Традиции и талант. С., 1974, с. 69—70.

Речта на героите е едно от основните средства за тяхното характеризиране и въпреки че не бихме могли да търсим пряка връзка между двамата творци, Чеховото въздействие се чувствува и тук. Емилиян Станев се възхищава от умението на руския класик да открива най-точната, най-изразителната дума. Самият той споделя, че се е учил от Чехов на пестеливост в изразните средства, на естественост във фразата. Емилиян Станев не владее блестящия хумор на руския класик, тънката му ирония, която често се крие в думите на персонажите, но героите му се изразяват по чеховски точно и ясно, без двусмисленост. Така е в разкази като „Измама“, „Разходка“ и др.

Изобщо близостта на двамата писатели се разкрива с пълна сила при разказите от дребнобуржоазния бит. Проблематиката на тези произведения е доста сходна и този факт се отразява върху художествената им страна.

По-особено стои въпросът с разказите на Емилиян Станев от света на дивата природа. За пряка връзка между творците не може да става и дума. Общото трябва да се търси в изостреното чувство на двамата писатели към красотата, в етичността, с която са изпълнили разказите, независимо от темите, които се разработват. В този смисъл могат да се посочат паралели между разказите на Емилиян Станев и „Счастье“ или повестта „Степь“ на Чехов.

Въздействието на Чехов върху разказното майсторство на ранния Емилиян Станев личи особено силно в композицията. Драматизацията на повествованието, която се характеризира с приоритет на диалога, с отдръпване на автора и поставяне на герои в определена ситуация, е характерна и за двамата автори. В разказите на Емилиян Станев експозицията, както при Чехов, може да липсва в класическия си вид. Началото е някаква фраза, насочваща вниманието ни към настрояването на героите или към отношенията между тях. Например разказът „От скука“ започва така:

„ — Защо не ядеш? — боязливо попита жената. Беше повдигнала хубавата си глава с тежка златиста коса и обезпокоена наблюдаваше мъжа си.

Наведен над чинията си, Марев мълчеше. Ленивото му женствено лице имаше отпуснат и скръбен израз. Той дори не забелязваше, че жена му го гледа и владен в своите мисли, не чу въпроса ѝ. Брадичката му, изцапана от кокошата яхния, лъчеше и прибавяше към скръбния израз на лицето му нещо детински комично.“

Това е една типично чеховска експозиция по своята същност. Тя е кратка, но дава доста пълна характеристика на героите. Вниманието ни се насочва към външността им. Разбираме, че съпругата на Марев е красива жена, а в неговото лице има нещо детински безпомощно и отпуснато. От друга страна, проникваме в преживяванията на героите и до известна степен в отношенията помежду им.

Развързките в разказите на руския класик изглеждат неочаквани или въобще липсват. Тяхната нелогичност обаче е мнима, защото Чехов винаги изхожда от вътрешната логика на характерите. Емилиян Станев води сюжетното действие към логичния му край, но докато развързките в произведенията на Антон П. Чехов оставят място и за читателското въображение, при нашия писател нещата не стоят така. Ние сме абсолютно убедени, че друг изход освен посочения от автора е невъзможен. Този факт се обяснява не с неспособността на писателя да създаде перспективност във финалите на разказите си, а с особеностите на характерите, които той изгражда в ранните си произведения. При инертността на героите, при тяхната пасивност и малодушие в никакъв случай не могат да се очакват решителни действия. А може би средата, към която Емилиян Станев насочва своето внимание, е неспособна да изгради други хора. Еснафството, дребните всекидневни грижи поглътят героите и постепенно дори стремежите им стават нищожни. Тази констатация е валидна и за доста разкази на Чехов, но въпреки това условно бихме могли да наречем композицията на неговите разкази „отворена“.

а на Емилиян Станев — „затворена“. Ще обясним това с разказите „Невеста“ и „Измама“. Проблематиката на двете произведения е много сходна. Кулминациите са свързани с прозрението на героините Надя и Руска, че живеят лошо, пошло, че на света има красота, има нещо по-висше, което непременно трябва да се открие. Сходна е и функцията на пейзажите. Чехов пише: „В саду было тихо, прохладно, и темные покойные тени лежали на земле. Слышно было как где-то далеко, очень далеко, должно быть за городом, кричали лягушки. Чувствовался май, милый май! Дышалось глубоко и хотелось думать, что не здесь, а где-то под небом, над деревьями, далеко за городом, в полях и лесах развернулась теперь своя весенняя жизнь, таинственная, прекрасная, богатая и светлая, недоступная, пониманию слабого, грешного человека. И хотелось почему-то плакать.“

Същата свежест, тайнственост и тъга се чувствуват и от природната картина в „Измама“ на Емилиян Станев. И в двата случая пейзажите са в унисон с преживяванията на героините и подготвят кулминацията. Двигател на действието е странично лице — Саша и художникът. Естествено, че девойките психически вече са готови да развалят годежите, чувствувайки някаква неясна тревога, която в същност идва от съзнанието, че отсъствува главното — любовта. Те обаче не смеят да признаят това пред себе си. Нужен е по-активен човек, който да даде тласък на решителността им, гласно да изрази собствените им мисли. Саша и художникът насочват момичетата към мечтата за по-щастлив, истински живот, показвайки им пошлостта и еснафската безперспективност, в която биха затаили. Ето съответните места от текста: „И как бы там ни было, милая моя, надо вдуматься, надо понять, как нечиста, как безнравственна эта ваша праздная жизнь — продолжал Саша. — Поймите же, ведь если, например, вы и ваша мать и ваша бабулька ничего не делаете, то значит, за вас работает кто-то другой, вы заедаете чью-то чужую жизнь, а разве это чисто, не грязно?“ Художникът от „Измама“ смята, че в живота са нужни красота, романтика, мечти, докато телеграфистът Ангелов намира, че за щастие то достатъчни чиновническа заплата и къща, пълна с децурлига. Върхът на неговата пошлост е признанието, че любовта трябва да бъде разумна, защото е средство, а не висша цел. Хората според Ангелов ненужно са я усложнили с измишльотини и капризи. Художникът показва на Руска колко жалък и нищожен е човекът, с когото тя трябва да свърже живота си завинаги. Реакцията на героините от двата разказа е почти еднаква. Надя казва: „... Как я могла жить здесь раньше, не понимаю, не постигаю! Жениха я презираю, себя презираю, презираю всю эту праздную, бессмысленную жизнь.“ Руска от „Измама“ е категорична: „Аз няма да се оженя за Ангелов.“

Дотук всичко в разказите е много сходно. Въздействието на Чехов е повече от очевидно. Разликата в поетиката, по-точно в композицията на произведенията, личи във финалите. Героинята на Чехов решително скъсва със своята среда и заминава за града, за да търси истинския си път в живота. Руска остава с годеника си, макар и под натиска на своите родители. Емилиян Станев пише, че не обича този разказ, „защото не е верен към самото изкуство — пошлото побеждава, а извисеното е съборено“. Докато краят на „Невеста“ съдържа перспектива и е насочен към бъдещето, то при Емилиян Станев всичко свършва в настоящето. В този смисъл Чеховият разказ е по-оптимистичен.

Знаем, че Чехов е искал да напише роман, но не е реализирал своя замисъл. Може би този факт е изиграл роля за увеличаване епичната вместимост на неговите разкази. Емилиян Станев преминава от късата жанрова форма към повестта и романа, като по този начин бързо реализира вътрешната си потребност от мащабно повествование. Така до известна степен бихме могли да обясним по-изчистената композиционна структура на късите му разкази, липсата на подобна вместимост.

Субективната авторска намеса в хода на действието е свършено чужда на творческия маниер на ранния Емилиян Станев. В тази насока той е ученик на Чехов. Драматизацията, силната сценичност, която е типична и за двамата писатели, е възможна само при отдръпване на автора. Героите излизат на преден план, за да се разкрият чрез речта, действията и преживяванията си. Не е толкова съществено дали повествованието се води от първо или от трето лице. По-важно за нас е това, че позицията на писателите се чувства от всеки ред. Емилиян Станев възприема от Чехов дистанцирането от героите и събитията. Той застава от страни и оставя своите персонажи сами да се разкриват. Тази обективност обаче не означава безразличие. Каквото и да е отношението на двамата писатели към героите им, те ги оставят да си изградят собствена позиция. Този факт изключително повишава интелектуалното начало в разказите на Чехов и Емилиян Станев.

Чехов споделя, че всичко, което е написал, след 5—10 години сигурно ще се забрави, но пътищата, прокарани от него, ще останат цели и невредими. В това той вижда главната си заслуга. Големият писател очевидно е съзнавал, че литературата на бъдещите десетилетия ще тръгне по пътя, който той е очертал с новаторското си творчество.

Много са световноизвестните писатели, които се учат от майсторството на Чехов. Сред тях са Съмърсет Моъм, Джон Голсуърди, Бърнард Шоу, Томас Ман и др. Антон Павлович Чехов е сред най-любимите белетристи в нашата страна. Това е напълно естествено, като се има пред вид обичта на българите към всичко руско, а и голямото сходство на проблемите, поставяни от живота у нас и в Русия. В този смисъл творчеството на Чехов е звучало много актуално и в България. От друга страна, изключителното художествено майсторство на руския класик е школа и за нашите писатели.

Ранният Емилиян Станев се учи от новаторството на Чехов и така овладява трудния жанр на късия разказ, задълбочава своя реализъм. Близостта в естетическата програма на двамата творци, в хуманизма им създава необходимите условия за въздействието на руския класик върху големия ни белетрист. Много общи неща, както отбелязахме, се откриват в подхода на писателите към проблемите на действителността, в изграждането на художествените образи, психологизма, композицията и езиковото майсторство. За съжаление обаче ранните разкази на Емилиян Станев не притежават Чеховото тематично разнообразие, а в тях се усеща известна повтораемост.

Независимо от въздействието на руския класик върху ранните произведения на големия ни писател той запазва самобитността си, разкривайки цялата мащабност на своя талант. Атмосферата, образите, които изгражда, са български. Само в случай, че националният облик на творчеството е съхранен, въздействието на който и да било чужд писател може да се смята за положително. В този смисъл школуването на ранния Емилиян Станев у Чехов е потвърждение на това, че руско-българските литературни отношения продължават да са все така активни и днес, внасяйки своя дял в обогатяването на световната прогресивна литература.